

Sociologický
časopis

2004
40/4

ESEJ

Co jsou peníze?

JAN SOKOL*

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha

What Is Money?

Abstract: As most philosophers regarded money with a certain distrust or even contempt, the question of the nature of money was not addressed from a philosophical perspective until G. Simmel wrote *The Philosophy of Money* (1900). Even 19th-century thinkers clung to the idea of money as a commodity, or, for Marx, as a "mask of value". This idea is rather misleading, as money, in comparison with commodities, always flows in the opposite direction, is not consumed but rather circulates, and can be represented by fewer and fewer material tokens, by fiduciary money, or even by invisible computer bytes. On the other hand, it appears to be a sort of institutionalised mutual trust, the validity of which is attested to daily by the willingness (or unwillingness) of citizens to accept it as payment.

Though the monetary economy has a natural tendency to extend itself over as many commodities as possible, money itself must, paradoxically, be strictly excluded from free market competition: its production is monopolised or at least regulated. The same is true for the agents of social control: if to bribe a judge, mayor or police officer were to become an efficient alternative to buying, nobody could be expected to sell. Money seems to be almost a genial social invention, facilitating daily life, the division of labour, and collaboration, and promoting a kind of civic equality. Its only drawback is that its validity depends on the general level of mutual trust among citizens. Thus the views of Socrates and of Adam Smith, both of whom saw money as somehow related to the morals and trustworthiness of a society, may be confirmed, albeit on different bases.

Sociologický časopis, 2004, Vol. 40, No. 4: 509–518

Peníze nás provázejí životem tak důkladně, že si na to mnozí stěžují – a na to, že je jich málo, si stěžuje úplně každý. Kde se bere jejich neodbytná přítomnost, jejich podivná moc nad lidmi a věcmi? To není otázka pro ekonomy. Může k ní něco říci pouhý filozof, v těchto věcech jen poučený laik? Otázky typu „co je to X?“ se mohou zdát někomu naivní nebo dokonce metafyzické, jenže právě takové otázky nám kladou nejenom malé děti. Dobrá zásada současné filozofie říká, že si máme nejdřív všimnout toho, jak se o dané věci mluví. O jiných hmotných věcech říkáme, že „jsou“, kdežto o penězích kupodivu, že „platí“, tak jako platí – nebo neplatí – třeba

?

---

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: prof. Jan Sokol, Ph.D. CSc., Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, U kříže 8, 158 00 Praha 5, e-mail: sokol@fhs.cuni.cz.

zákon, něčí dané slovo nebo listina. Už tento jednoduchý poukaz jazyka by nás měl varovat před příliš jednoduchými představami o té krajně podivné a zvláštní „věci“, již jsou peníze.

Obecné mínění filozofů o penězích není valné, obvykle moralizující, podezřívavé, ne-li dokonce odmítavé – pravda, s několika výjimkami. Slavný výrok Sókratův o tom, že „peníze a ostatní dobré věci“ vznikají z ctnosti a ne naopak, si ještě připomeneme.¹ Také Aristotelés [Aristotelés 1998; Aristotle 1990, 1996] je v posuzování peněz velmi zdrženlivý. Za legitimní pokládá jen směnnou funkci peněz, kdežto už obchod je podle něho pochybné zaměstnání, nehodné svobodného muže. Seneca nařiká nad pustošivým působením peněz a stěžuje si, že „už se ani neptáme, co to je, ale jen kolik to stojí“. Teprve v pozdním a končícím středověku začali aspoň někteří brát peníze vážně, ovšem ne bez odporu jiných. Pro novou dobu je charakteristické a poučné stanovisko Nietzscheovo. V celém jeho rozsáhlém díle se o penězích mluví jen na pár místech,² zato na ně přijde řeč skoro v každém dopise; mluví se tu ovšem o penězích, které potřebuje nebo právě dostal, ne o teoretické otázce.

Jistou pozornost věnoval penězům Karel Marx. Při veškeré erudici se však ani on nezbavil obecné filozofické averze vůči penězům a nepřiznal jim tu míru závažnosti a svébytnosti, kterou si v novější době získaly. Ve stopách Aristotelových pokládal za reálný jen „oběh zboží“, charakterizovaného hodnotou, která se ovšem obecné analýze vzpírá. Snad pod vlivem tohoto materialistického předsudku – a možná i skryté nechuti k moderním společnostem vůbec – naopak trval na tom, že peníze jsou „maska hodnoty“ a že v hospodářství hrají jen pomocnou a spíše pasivní úlohu. Proto je stále ztotožňuje se zlatem a věnuje se i úplně okrajovým otázkám poměru zlata a stříbra, opotřebení mincí a podobně.

Skutečný obrat ve filozofickém zkoumání peněz způsobil až Georg Simmel knihou „Filozofie peněz“ z roku 1900 [Simmel 1900]. Že jsme tuto knihu ale museli znovu objevit až po stu letech, může sice souviset s jejím velkým rozsahem a nedostatkem přehlednosti, svědčí ale také o váhavém postoji jeho kolegů vůči jakékoli „filozofii peněz“ vůbec. K dávno již známým funkcím peněz, tj. k funkci směnné, k funkci míry hodnoty a k funkci tesaurizace čili spoření, přistupuje u Simmela jejich patrně nejdůležitější funkce sociologická. Tím se totiž teprve reflektuje vlastní a specifická funkce peněz v dnešních společnostech, jejich účel a smysl v moderní době. Simmel rozhodně nebyl žádný obdivovatel peněz, přesto je jaksí rehabilitoval, přinejmenším mezi filozofy. Právě peníze totiž nejen umožňují úžasné rozvinutou dělbu činností v moderních společnostech, ale uvolňují i pevně dané svazky příbu-

¹ „Nevzniká z peněz ctnost, ale ze ctnosti vznikají peníze a všechny ostatní dobré věci, pro člověka i pro obec.“ Platón, *Obrana Sókratova* 30d. Přel. F. Novotný [Platón 1994].

² Včetně slavného výroku, že peníze jsou „páčidlo moci“ (*Brecheisen der Macht, Zarathustra II.*). I z tohoto aforismu ovšem číší jistá zaujatost proti penězům, které ve skutečnosti vždy představují tu méně násilnou formu prosazování moci, alternativu k užívání páčidel všeho druhu [Nietzsche 1995].

zenství a solidarity mezi jednotlivými lidmi, dělají je anonymními,³ a tak podstatně rozšiřují konkrétní prostor jejich svobody. Závislý dělník nebo služebník býval ještě v 18. století odměňován v naturáliích, potravinách atd., jejichž druh i množství byly ve smlouvě pevně stanoveny a určeny. Naproti tomu má dělník, placený penězi, sice omezenou, ale přece jen jistou volbu, co a od koho si dnes koupí. Jeho omezení se tedy už netýká druhu a množství, nýbrž jen celkového objemu toho, co si může dovolit.

Pokud nyní – s Maxem Weberem – rozumíme mocí „možnost prosadit vlastní vůli, případně i proti vůli jiných“, působí peníze jako účinný prostředek rozdělování, distribuce moci. To není tak samozřejmé, jak by se mohlo zdát. Ve starých hierarchických společnostech odpovídala moc každého člověka jeho postavení v této hierarchii. Poddaní byli v moci svého pána, který s nimi mohl nakládat někdy jen s malými omezeními. Tichomořské kmeny to vyjadřují příslovím, že „náčelník nikdy nekrade“. To není ocenění jeho poctivosti, nýbrž prosté konstatování, že cokoli si náčelník vezme, není ukradeno, nýbrž náleží mu i právem. Podobně tomu bylo i v evropských společnostech, i když s různými omezeními, až do zavedení peněz, resp. peněžního hospodářství. Neboť teprve v peněžním hospodářství, které každé násilí proti majetku odmítá a za legitimní nabytí pokládá pouze koupi, lze tuto „moc“ kvantifikovat a jemně rozdělovat. Každý tak má v měšci či peněžence větší či menší objem moci, s nímž může nakládat podle svého. V ideálním případě je „svobodný až do výše svého majetku“.

Starší generace si ještě pamatuje, co je válečné přidělové hospodářství s pevnými přiděly potravin, oblečení atd., s různými lístky a ústřižky – totiž právě návrat do dob před zavedením peněžního hospodářství. Také státní socialismus s jeho endemickým nedostatkem užitečných a žádoucích věcí musel peněžní hospodářství podstatně omezovat, takže nedostatkové zboží nebylo obvykle k mání za peníze, nýbrž jen „pod pultem“, přes známé nebo za hledané protislužby. Zda se za ně pak muselo také ještě něco zaplatit, bylo vlastně vedlejší.

Tím se dostáváme k „podmínkám možnosti“ peněžního hospodářství vůbec. Zřejmě jsou to především různé rámcové podmínky, jako např. mír, bezpečí a jistý obecný blahobyt, k nimž se ještě dostaneme. Ale již pro směnnou funkci peněz je rozhodující, kolik lidí a jak často dá přednost penězům před každým libovolným zbožím. Účinné a vhodné jsou jen takové prostředky směny, které (téměř) každý a (téměř) vždycky rád přijme jako protihodnotu za své zboží nebo službu. Nesmí se stávat, aby někdo nabídnutou směnu odmítl proto, že peníze nechce. Peníze musí chtít (skoro) každý. České slovo pro vydávání peněz, „utrátit“ nebo „utrácet“ – tak jako se „utrátí“ třeba vzteklý pes – přesně vyjadřuje tento pro peněžní hospodářství nezbytný postoj: vydávat peníze je – přinejmenším z hlediska třetí osoby – vždycky

³ „Žlutavý ten otrok / spoutá a zas rozpoutá posvátné svazky...“ (W. Shakespeare, *Timon Athénský* IV.3., přel. J. V. Sládek) [Shakespeare 1910]. – V různých provozovnách bývala ke konci komunismu na zdi tato cynická lidová moudrost: „Od té doby, co byly vynalezeny peníze, je zakázáno za přijaté služby děkovat.“

jakási ztráta, téměř nezávisle na tom, co a jak výhodně jsme za ně nakoupili. Neboť s „utracením“ čili vydáním peněz se nutně ztrácí i s nimi spojená „proteovská“ svoboda volby a mění se možná v užitečnou, ale rozhodně už pevně danou věc.⁴ Ten kousek univerzálně použitelné „platnosti“, nehmotné moci, který vězí v každé minci a který odborníci nazývají „likviditou“, se nutně musí ztratit.

Kdekoli toto obecné uznání peněz vymizí nebo se jen zpochybní a oslabí, ztrácí se i peněžní hospodářství se svojí svobodou – jako ve válečném nebo nedostatkovém hospodářství třeba státního socialismu. Teprve na základě takové úvahy může být srozumitelný literárně oblíbený fenomén lakomce, který se hrabe ve svých truhlách peněz a pro nic jiného nemá smysl. Co z toho má? Jenže Harpagon správně cítí, že jeho „moc“ by se každým nákupem a útratou jen zmenšila. Trochu vyhronečně se dá říci, že právě ten „zatracený hlad po zlatě“, *auri sacra fames*, patří k podmínkám peněžního hospodářství. To ale rozhodně předpokládá, že nouze má a musí být jen o peníze, nikdy ne o nějaké zboží nebo komoditu. Zato peněz nemůže být z povahy věci nikdy dost.⁵

Odtud lze nyní také nahlédnout, jaké hmotné věci se nejlépe hodí pro ztělesnění peněz: krásné a vzácné mušle, stříbro a zlato.⁶ Platidla totiž musela – aspoň zpočátku – většinu lidí přitahovat, budit jejich „žízeň“ a „hlad“, a k tomu ještě být trvalá, skladná a nějak dělitelná. Žádoucnost a trvanlivost byly ale vždycky na prvních místech, jak dokazují tichomořské kamenné peníze. Jinak ovšem je skutečný původ peněz a platidel všechno jiné než jednoduchý. Lákavě jednoduchou a „rozumnou“ pohádku Aristotelovu,⁷ že peníze vznikly prostě proto, aby usnadnily směnu, která se stále opakuje v učebnicích, archeologové dávno vyvrátili. Víme dnes, že první obecně přijímaná kovová platidla zhmotňovala tak obrovské hodnoty, že nemohla sloužit každodenní směně a obchodu. Také mince byly původně jen v tak velkých hodnotách, že mohly patrně sloužit jen jako (náhradní) obětiny bohatých lidí [viz zejména Laum 1924 a Gerloff 1947]. Ostatně i jazykové stopy ukazují úplně jinam, než oním pragmaticky užitelným směrem: řecké *OBOLOS* souvisí s *OBÉLOS* (rožeň, špíz), latinské *pecunia* (peníze) znamenalo původně dobytek a anglické slovo *fee* (poplatek) souvisí s německým *Vieh* (dobytka). Homér oceňuje cennosti tím, za kolik volů by se daly vyměnit, a o krásné dívce říká, že je *TESSARABOIOS*, za čtyři voly.⁸

Vraťme se však k obecným funkcím peněz. Za prvé je to asi funkce usnadnění směny, která obchází nesnáz *double coincidence*: bez peněz musel člověk, který chtěl směnit třeba vajíčka za boty, najít partnera, který nejen nabízí vhodné boty,

⁴ Podle Schopenhauera jsou peníze „neúnavný Proteus, v každém okamžiku připravený proměnit se v kterýkoli předmět našich proměnlivých přání a rozmanitých potřeb.“ Cit. u Schmolders, *Psychologie des Geldes*, s. 35 [Schmolders 1966: 15].

⁵ Tak člověk může odmítnout nabízenou kávu, protože už jednu vypil, kdežto o nabídnutých penězích to obvykle neřekne.

⁶ Platidla, která peníze jen ztělesňují, zhmotňují, nesmíme ovšem zaměňovat za peníze, jak ještě uvidíme.

⁷ Např. *Politika* I. 9., 1257a–b [Aristotelés 1998].

⁸ Např. *Ilias* 23, 702–705.

ale navíc stojí i o vajíčka. S rostoucí dělbou činností a se stále rozmanitějšími nároky bylo splnění takové podmínky stále obtížnější. Další krok souvisí s institucionalizací, tj. soustředěním směny na trh. Soustředění směny na jedno místo a na určitou dobu, např. v sobotu dopoledne na náměstí, je už pravděpodobně vědomý akt politické autority. Rozhodně je to ve středověku privilegium, často spojené se zákazem prodávat jinde (zejména cestou na trh a z trhu).

Na tomto „konkrétním“ trhu je nejlépe vidět rámcové podmínky „tržního hospodářství“. Trh je předně myslitelný pouze v míru a vyžaduje, aby okolní společnost žila v jistém blahobytu. Kde mnoho lidí hladoví, těžko mluvit o nějaké „nabídce“, neboť nabídka už znamená přebytek. Aby mohl prodávající veřejně na trhu vystavit své zboží, své cenné a užitečné věci, nutně potřebuje nějaké záruky osobní bezpečnosti, účinnou ochranu před zloději atd.

Kde jsou však tyto podmínky jakž takž splněny, přináší veřejný trh všem zúčastněným podstatné výhody. Pravděpodobnost, že se tu splní jejich přání, je pro kupující i prodávající na trhu podstatně vyšší než při tzv. kapilární směně.⁹ Pro naše účely je však důležité, že teprve soustředění jednotlivých aktů směny vytváří něco jako cenu. To znamená nejen zvykově dané směnné poměry – kolik ryb za košík zeleniny – nýbrž také porovnání různých druhů zboží ve světle souhrnné („agregátní“) nabídky a poptávky. Trh tak prakticky řeší nejen spíše teoretický problém nabídky a poptávky jediné komodity, ale i teoreticky těžko řešitelný problém substitucí a substitutů: komu se zdají housky příliš drahé, může si místo nich koupit chleba nebo třeba brambory – ovšem právě jen na trhu. Proto se už středověcí autoři domnívají, že cena vzniká na trhu.¹⁰

Díky institucionální veřejnosti trhu a díky jeho pravidlům – jednou sjednaná cena platí např. i pro ostatní zájemce – není cena už jen výsledek epizodického ujednání, ojedinělá událost, ale pozvolna tvoří více či méně ustálenou veličinu, vlastní cenu, jak jí dnes rozumíme. A protože provoz na trhu už obvykle předpokládá peníze, měří se cena samozřejmě v peněžních jednotkách. Tento podivuhodný proces „samočinného“ vzniku zdánlivě pouze konvenčních, „libovolných“ cen sváděl už pozdně římské císaře k tomu, aby ceny stanovili nařízením – s tímž smutnými následky jako ve státním socialismu.¹¹

Peníze a peněžní hospodářství se prosazovaly jen velice pomalu, zprvu jen mezi městskými kupci, což vedlo ještě ve středověku k velkým napětím.¹² Jakmile se

⁹ Tento původně etnografický pojem pro roztříštěnou směnu bez účasti třetích osob se dobře hodí i na podomní obchod aj.

¹⁰ Podle Tomáše Akvinského není cena „přesně stanovená“, nýbrž je to prostě „jakýsi odhad trhu“. *Summa Theologica* II.2, q.77, art.1. [Thomas de Aquino 1925]

¹¹ Vznikne totiž černý trh, jemuž ovšem chybí právě zaručená veřejnost, takže se nutně spřáhne se zločinností. – Pokud se kamenné Diokleciánovy ceníky zachovaly, jsou z nich vlastní ceny pečlivě odsekány.

¹² Na jedné straně ovšem mezi šlechtickými vlastníky půdy a městskými kupci. Ale ani prudká reakce prostého lidu např. proti „obchodu s odpustky“ se netýkala jen tohoto zneužití, ale i „špinavých peněz“ vůbec.

však jednou prosadily, vystoupila do popředí trvanlivost peněz: když se prodej a koupě od sebe oddělily, lze utržené peníze podržet, strádat, thesaurizovat. Protože se samy nekazí, ohrožují je jenom zloději. Proto se bohatí lidé zajímali o ukládací službu budoucích bank, i když za to zpočátku museli platit.¹³ Právě zde, nad shromážděným množstvím ladem ležících peněz, vznikla patrně i myšlenka, že by se s nimi dalo něco počít – například je prostě někomu jinému půjčit.

Tak ze skutečně jednoduchých a prostých začátků pomalu vyrostla dnes patrně nejvýznamnější funkce peněz, totiž peněžnictví, bankovníctví, úvěr – a jak se ještě jmenují všechna ta zařízení, která z cizích peněz dělají další peníze. Tyto peníze, úrok, který Řekové velice případně nazývali TOKOS, tj. mládáta,¹⁴ byly pro kritiky peněžního hospodářství obzvláštním kamenem úrazu. Už samotné nahromadění peněz, peněžní bohatství, bylo pro většinu velice podezřelé, také proto, že nezná žádné meze. Tím děsivější muselo být pro pozemkové vlastníky, jejichž bohatství mohlo růst jen ve velmi úzkých mezích, když zjistili, že si je měšťtí zbohatlíci, bankéři a nýmandi mohou i s jejich hrady a statky klidně koupit, což se pak pozvolna také dělo.

Odkud se však toto bohatství bere? Úrok je prastaré zařízení, odjakživa obávané a nenáviděné zejména mezi zemědělci, a to z dobrých důvodů. Sedlák se totiž obvykle zadlužil jen po katastrofální neúrodě, kdy musel v zimě spotřebovat i setbu na příští rok, a zadlužil se právě touto setbou, tedy *in specie*, nikoli v penězích. Takovou solidární výpomoc zúročovat bylo skutečně ohavné vyděračství, tím horší, že při sporých výnosech byla naděje na splacení jen minimální. Protože tyto věčné dluhy a prodeje do otroctví ruinovaly celý selský stav a občas vedly i k povstáním, byli už mesopotámští panovníci nuceni čas od času, např. při nástupu na trůn, takové dluhy nařízením zrušit.¹⁵ Totéž dělali ještě středověcí panovníci. Katolická církev proto pokládala až do novověku úrok za čistou hanebnost. Že se při výpůjčce podnikatele a investora jedná o něco úplně jiného, to se prosazovalo jen velice ztuhla.

Jeden argument středověkých teologů proti úroku stojí však v naší souvislosti za zmínku. Výnos z uložených peněz, úrok, znamená podle nich zpoplatnění času, nelegitimní už proto, že čas patří Bohu a rozhodně ne lidem [srov. Le Goff 1960: 417]. Od 17. století nahlížíme na tento úrok jinak, totiž jako na přiměřený podíl věřitele z výnosu jeho peněz u dlužníka. Další vývoj finančních trhů se však skutečně orientoval stále víc na čas a budoucnost, a to až po termínové obchody, které už nebezpečně připomínají sázku.

¹³ Pro to, že na počátku bank stojí funkce ukládání, svědčí skutečnost, že ji např. v Anglii nejprve nabízeli zlatníci, již vybavení okovanými truhlami a pokladnicemi. Samotné slovo banka je z italského, kde znamenalo (okovanou) lavici, na níž bankéř seděl. Peníze se zřejmě ani na jinak fungujícím tržišti nemohly nechat ležet na stole.

¹⁴ Srv. slangové české rčení, že se peníze „okotí“; přímou řeckou inspiraci ovšem nepředpokládáme.

¹⁵ Snad i trochu záhadná Solónova SEISACHTHEIA (doslova „setřesení“) měla tuto povahu, podobně jako „milostivá léta“ v Bibli (Dt 15,1nn). Je to neklamné svědectví zemědělské povahy těchto společností: v moderním peněžním hospodářství by to nebylo myslitelné.

však jednou prosadily, vystoupila do popředí trvanlivost peněz: když se prodej a koupě od sebe oddělily, lze utržené peníze podržet, strádat, thesaurizovat. Protože se samy nekazí, ohrožují je jenom zloději. Proto se bohatí lidé zajímali o ukládací službu budoucích bank, i když za to zpočátku museli platit.¹³ Právě zde, nad shromážděným množstvím ladem ležících peněz, vznikla patrně i myšlenka, že by se s nimi dalo něco počít – například je prostě někomu jinému půjčit.

Tak ze skutečně jednoduchých a prostých začátků pomalu vyrostla dnes patrně nejvýznamnější funkce peněz, totiž peněžnictví, bankovníctví, úvěr – a jak se ještě jmenují všechna ta zařízení, která z cizích peněz dělají další peníze. Tyto peníze, úrok, který Řekové velice případně nazývali *tokos*, tj. mláďata,¹⁴ byly pro kritiky peněžního hospodářství obzvláštním kamenem úrazu. Už samotné nahromadění peněz, peněžní bohatství, bylo pro většinu velice podezřelé, také proto, že nezná žádné meze. Tím děsivější muselo být pro pozemkové vlastníky, jejichž bohatství mohlo růst jen ve velmi úzkých mezích, když zjistili, že si je měšťtí zbohatlíci, bankéři a nýmandi mohou i s jejich hrady a statky klidně koupit, což se pak pozvolna také dělo.

Odkud se však toto bohatství bere? Úrok je prastaré zařízení, odjakživa obávané a nenáviděné zejména mezi zemědělci, a to z dobrých důvodů. Sedlák se totiž obvykle zadlužil jen po katastrofální neúrodě, kdy musel v zimě spotřebovat i setbu na příští rok, a zadlužil se právě touto setbou, tedy *in specie*, nikoli v penězích. Takovou solidární výpomoc zúročovat bylo skutečně ohavné vyděračství, tím horší, že při sporých výnosech byla naděje na splacení jen minimální. Protože tyto věčné dluhy a prodeje do otroctví ruinovaly celý selský stav a občas vedly i k povstáním, byli už mesopotámští panovníci nuceni čas od času, např. při nástupu na trůn, takové dluhy nařízením zrušit.¹⁵ Totéž dělali ještě středověcí panovníci. Katolická církev proto pokládala až do novověku úrok za čistou hanebnost. Že se při výpůjčce podnikatele a investora jedná o něco úplně jiného, to se prosazovalo jen velice ztuha.

Jeden argument středověkých teologů proti úroku stojí však v naší souvislosti za zmínku. Výnos z uložených peněz, úrok, znamená podle nich zpoplatnění času, nelegitimní už proto, že čas patří Bohu a rozhodně ne lidem [srov. Le Goff 1960: 417]. Od 17. století nahlížíme na tento úrok jinak, totiž jako na přiměřený podíl věřitele z výnosu jeho peněz u dlužníka. Další vývoj finančních trhů se však skutečně orientoval stále víc na čas a budoucnost, a to až po termínové obchody, které už nebezpečně připomínají sázku.

¹³ Pro to, že na počátku bank stojí funkce ukládání, svědčí skutečnost, že ji např. v Anglii nejprve nabízeli zlatníci, již vybavení okovanými truhlami a pokladnicemi. Samotné slovo banka je z italského, kde znamenalo (okovanou) lavici, na níž bankéř seděl. Peníze se zřejmě ani na jinak fungujícím tržišti nemohly nechat ležet na stole.

¹⁴ Srv. slangové české rčení, že se peníze „okotí“; přímou řeckou inspiraci ovšem nepředpokládáme.

¹⁵ Snad i trochu záhadná Solónova *SEISACHTHEIA* (doslova „setřesení“) měla tuto povahu, podobně jako „milostivá léta“ v Bibli (Dt 15,1nn). Je to neklamné svědectví zemědělské povahy těchto společností: v moderním peněžním hospodářství by to nebylo myslitelné

Jak jsme už řekli, prosazovalo se peněžní hospodářství jen pomalu a s obtížemi. Čím víc se však etablovalo a rozšiřovalo, tím lépe fungovalo. Peníze jsou tím žádoucnější, čím víc různých věcí se za ně dá pořídit. Je tedy pochopitelné, že peněžní hospodářství se jaksi spontánně rozšiřuje, zabírá další a další oblasti [Marx 1954].¹⁶ Nejen moralisté mají proti tomu své námitky: co všechno má být ještě na prodej? Nebo obráceně: co by „za žádnou cenu“ prodejné být nemělo?

Veliký paradox peněz tkví ale právě v tom, že ledacos musí zůstat mimo oblast trhu, a to nejen z etických, ale právě z ekonomických důvodů. Peníze mohou fungovat jen za předpokladu, že některé věci na prodej *nejsou*. Co všechno to je? Předně samozřejmě peníze, platidla sama. Technicky se sice hovoří o „ceně peněz“, myslí se tím však jen „cena“, tj. úrok z úvěru. Jinak je ale přísně zakázáno prodávat bankovky levněji než Státní banka, i když se dají levněji vyrobit. Tomu se říká falšování, „kažení peněz“ a penězokaz musí být přísně stíhán, protože jinak by peněžní hospodářství zruinoval. Ale něco podobného platí i např. o policii: jak jsme zmínili, potřebuje trh nutně jisté bezpečí. Kde si člověk může koupit policistu, aby pro něho žádané zboží „zabavil“, může se jen blázen odvážit na trh.¹⁷ Totéž se týká i soudce, starosty nebo zákonodárce: ti všichni musí zůstat přísně „neprodejní“, neboť jen tak mohou peníze zůstat penězi, tj. dále platit.¹⁸

Na začátku jsem však slíbil, že se pokusím o nějakou odpověď na otázku, co jsou peníze. Správné pochopení peněz po mém soudu stále ztěžuje omyl, který se mezi ekonomy tvrdošjně udržuje – totiž že peníze jsou jakýsi druh zboží. Sice zvláštního druhu, ale přeci. Tento omyl pochází patrně ze starých časů, kdy se ještě peníze daly ztotožnit s platidly a zlaté či stříbrné mince mohly opravdu působit jako jisté zboží. Ale potom? Už niklová nebo hliníková mince je „zboží“ velice podivné, o bankovce ani nemluvě. A co je potom spořitelní knížka nebo dokonce elektronický účet? Bity v počítači, na které se nikdo nikdy nemůže ani podívat a při důkladném výpadku proudu by mohly zmizet jako smrad.

Ovšem i jiné vlastnosti peněz odporují domněnce, že peníze jsou zboží. Pozorného diváka musí zarazit už prostá skutečnost, že peníze vždycky obíhají naproti zboží, v opačném směru. Za druhé se peníze – na rozdíl od každého zboží – nepotřebovávají. Když si koupím housku a zaplatím dvě koruny, housku brzy sním, kdežto mince budou obíhat dál a zprostředkovávat další směny. Špinavou, potrhanou bankovku mohu vyměnit za zbrusu novou – a dokonce bezplatně – jen pokud se na ní dalo ještě rozeznat, že to byla bankovka. Tak „věčné“ jsou peníze, které na rozdíl od hmotných platidel žádnému opotřebování nepodléhají.¹⁹

¹⁶ „Jak vidíme, zboží miluje peníze.“ [Marx 1954: 125]

¹⁷ Kde policie tuto úlohu neplní dobře, obracejí se obchodníci o účinnější ochranu na mafie, které je pak ovšem také vydírají atd. Ochranu veřejné bezpečnosti nelze privatizovat.

¹⁸ To je jakési minimální vyjádření výše zmíněného výroku Sókratova, že peníze vznikají z ctnosti.

¹⁹ Přísně vzato podléhají ovšem inflaci, což je také svého druhu „opotrebení“, ovšem úplně jiné povahy.

Naše peníze jsou sice „věčné“, na druhé straně je to ale bezcenný kus papíru k ničemu. Pozorovatele z jiné planety by jistě udivilo, že se s ním spokojíme jako se mzdou za práci místo stravy, ošacení a jiných nezbytností – jen v té naději, že za něj jednou dostaneme třeba i něco k jídlu. To nejpodezřelejší na penězích je však jejich původ, ontogenetický vznik. Dokud se razily a tiskly jen jako platidla pod dohledem státu, mohl člověk ještě věřit, že je jich aspoň jen určité množství v oběhu. Mnozí dnešní ekonomové se však kloní k názoru, že peníze vznikají úvěrem, že je tedy „vyrábějí“ úvěrové banky, a státní banka může jen nepřímo ovlivňovat objem úvěrů. Je pak ale bankovka majetek – anebo dluh? Obojí názor, pokud vím, zastávají i věhlasní ekonomové [viz např. Aglietta, Orléan 1998 a tam uvedenou literaturu].

Správný klíč k této záhadě objevili jako první (pokud lze z literatury zjistit) na ostrově Malta. Na maltských mincích, ražených pro nedostatek stříbra z mědi, stálo už od 16. století prozíravé heslo: *non aes, sed fides* – ne kov, nýbrž důvěra (viz obr. 1). Jak řečeno, přijímáme peníze – v jakékoli myslitelné podobě – v naději, ve spolehnutí na to, že budou platit i zítra, za rok a ještě dál do budoucnosti. Že to není nic víc, vědí z vlastní zkušenosti ti, kdo zažili nějaký státní bankrot. V tehdejší Československu se mu roku 1953 říkalo „měnová reforma“ a chlapi v hospodě si starými bankovkami připalovali cigarety, protože k ničemu jinému se nehodily.

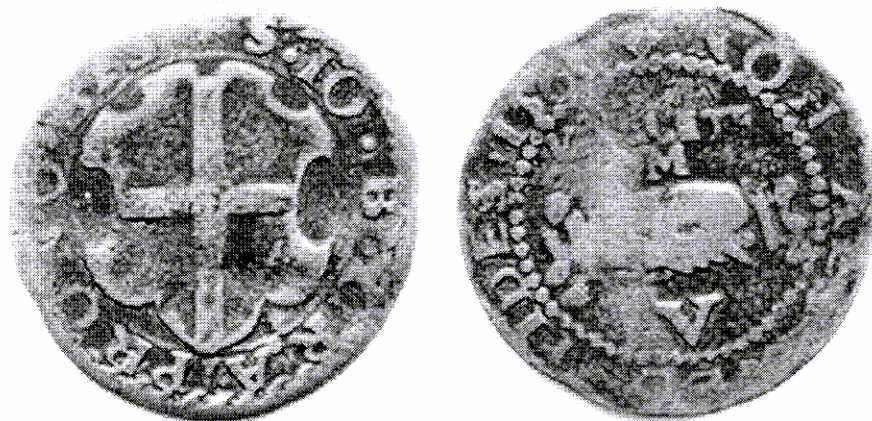
Že jsou peníze „institucionalizovaná důvěra“, nic víc a nic méně, to lze podepřít i dalšími odkazy. Na starých mincích se často zobrazovali bohové, později světci a od absolutismu už jen panovníci. Ještě dnes máme na bankovkách slavné osobnosti, které mají jaksi podporovat naši důvěru. Chudák Bedřich Smetana, který musí mlčky přihlížet kdejakému špinavému obchodu. U čeho všeho musela asistovat nevinná Klára Schumannová na starých stomarkovkách, jen aby podporovala důvěru v měnu.²⁰ Nad heslem *In God we trust* na amerických dolarech se už mnoho lidí zlobilo; odpovídá však dobře jak funkci peněz, tak jisté americké přímočarosti.

Institucionalizovaná je tato důvěra v tom, že ji žádný stát neponechává občánům úplně na vůli: přijímat domácí měnu přikazuje zákon, který ji i jinak chrání. Ale nakonec jsou to jen a jen občané, ty a já, kteří dáváme penězům jejich platnost tím, že je denně bez reptání používáme. Říká-li Ernest Renan o národě, že je to „každodenní plebiscit“, platí to tím spíš pro měnu, pro peníze. I dnes máme neužitečné peníze, které necháváme ležet na zemi. V každé samoobsluze v USA mají krabici na zbytečné centy, které člověku jen plní kapsy. Když u nás komunisté v roce 1953 zavedli s novou měnou i sovětské hodnoty, byly nezvyklá tříkoruna a pětadvacetikoruna tak málo oblíbené, že po pár letech zmizely a nahradily je obvyklé hodnoty, dvě a dvacet. Důvěru si zkrátka nezískaly.

Na závěr ještě jeden poučný příběh o penězích ze starého Ruska. Jistý Daniel Printz z Bochova, rakouský vyslanec v Moskvě za vlády Ivana III. Hrozného, napsal po návratu domů, někdy kolem roku 1570, velice živý popis Ruska, kde je i krátká kapitola o penězích [Princ iz Buchova 1877]. Tam se můžeme dočíst, že v Rusku

²⁰ Návrhářům Eura patří upřímný dík, že se tohoto nedůstojného zacházení s velikány konečně vzdali, patrně v přesvědčení, že to nová měna už nepotřebuje.

Obr. 1. Maltéžská měděná mince z roku 1566 s nápisem „non aes sed fides“ (vpravo)

tehdy měli různé peníze: jakousi „děngu“, kterých je dvanáct za krejcar; dává se žebrákům, ale koupit se za ni nic nedá. Za druhé „rubl“, který vyslanec nikdy neviděl. A protože penězoměnci jsou lakomí a nespolehliví, „kupuje se nejlépe za uherské zlaté, anebo se vyměňuje zboží za zboží“, píše bystrý pozorovatel cizích zvyků.

Tak nejsou peníze, kterým denodenně chtě nechtě všichni důvěřujeme, žádný „tvrdý fakt“, žádná objektivní, téměř fyzikální skutečnost, jak se některým monetaristům zdá. Je to naopak geniální lidský vynález, který nám život nesmírně usnadňuje a velice rozšiřuje naše možnosti, a to právě tím, že tak šikovně ztělesňuje naši ochotu ke spolupráci, praktickou důvěru v budoucnost, ve společnost a stát.²¹ Objem ničemností, které se s penězi denně páchají, je také jen úměrný jejich účinnosti. A kdo by chtěl všechny stinné stránky tohoto světa připsat na vrub jen penězům, měl by si odpovědět na otázku, zda jsou také nože příčinou všech vražd nebo zbraně příčinou všech válek.

JAN SOKOL je profesorem filozofie a děkanem Fakulty humanitních studií UK v Praze. Zabývá se filozofickou antropologií, antropologií institucí a základy etiky a práva. Je autorem několika monografií (Čas a rytmus, 1996; Malá filosofie člověka, 2004; Filosofická antropologie – Člověk jako osoba, 2002; Antropologie a etika, spolu se Z. Pincem, 2003; Člověk a náboženství, 2004), řady překladů a statí. V roce 1998 byl ministrem školství, od roku 2002 člen předsednictva GA ČR.

²¹ Teze o „podstatě“ peněz jako „institucionalizované důvěry“ není pouze akademická, nýbrž vede k praktickým důsledkům, které však už nelze zahrnout do tohoto článku. Jen jako příklad chci poukázat na tzv. pádivou inflaci, kterou asi nelze vysvětlit ryze ekonomicky, nýbrž spíše sociálně psychologicky jako ztrátu této důvěry, která se pak ovšem sama potvrzuje [viz např. Samuelson, Nordhaus 1991: 376n].

Literatura

- Aglietta, Michel a André Orléan (eds.) 1998. *La monnaie souveraine*. Paris: Odile Jacob.
- Aristotelés 1998. *Politik*. München: DTV.
- Aristotle 1990. *Nicomachean Ethics*. Cambridge, Mass.: Harvard UP.
- Aristotle 1996. *Politics and the Constitution of Athens*. Cambridge: CUP.
- Bible 1997. Praha: ČBS.
- Gerloff, Wilhelm 1947. *Die Entstehung des Geldes und die Anfänge der Geldwirtschaft*. Frankfurt a/M: Suhrkamp.
- Laum, Bernhard 1924. *Heiliges Geld*. Tübingen: Mohr.
- Le Goff, Jacques 1960. „Temps de l'église et temps du marchand“. *Annales E. S. C.* XV: 417-433.
- Marx, Karel 1954. *Kapitál*. Praha: SNPL.
- Nietzsche, Friedrich 1995. *Tak pravil Zarathustra*. Olomouc: Votobia.
- Platón 1994. *Obrana Sókratova*. Praha: Oikoumenh.
- Princ iz Buchova, Daniel 1877. *Načalo i vozvyšenije Moskovii*. Moskva.
- Samuelson, P. A. a W. D. Nordhaus 1991. *Ekonomie*. Praha: Svoboda.
- Schmölders, Günther 1966. *Psychologie des Geldes*. Reinbek: Rowohlt.
- Shakespeare, William 1910. *Timón athénský*. Praha: J. Otto.
- Simmel, Georg 1966. *Philosophie des Geldes*. Frankfurt a/M: Suhrkamp.
- Thomas de Aquino 1925. *Summa theologica*. Roma: Forzani.